

Mål & Mæle • 4

3. årgang 1976

Sprogets vide grænser

Hvorfor har egentlig så mange noget imod sprogets variationer? Hvad er en sprogfejl, og hvad ligger der i betegnelser som *korrekt*, *ukorrekt*, *rigtigt* og *forkert*? Hvorfor er de så forsigtige inde på Dansk Sprognævn? Side 2

Fagsprog og Dagligsprog

Det er slet ikke så sjældent der sker sammenstød mellem dagligdags sprogbrug og fagfolkenes terminologi, dvs. det sæt af meget præcise ord og udtryk der skal til for at man kan udtrykke sig nøjagtigt nok om et fagområde. Det kan man læse om i Sprogligheder side 3–4 og i artiklen Side 14

Dialektforskning

I Mål & Mæle nr. 3 begyndte en artikel om hvad dialektforskningen er, hvad den beskæftiger sig med og hvilke resultater den frembringer. Artiklen afsluttes i dette nr. Side 16

Retskrivning

Hvad er en retskrivning egentlig? Tjener den noget fornuftigt formål? Hvorfor skal det være så svært at stave rigtigt? Kan vi ikke snart få en ordentlig gennemgribende retskrivningsreform? Hvad venter vi på? Side 23

**Brevkasse om
sprogligheder 2**

**Kong Gulerod
og Vatnisserne . . 8**

**Fagsprog og
Dagligsprog 14**

Dialektologi 16

Retskrivning 23

Alt hvad man bör tillade sig i Grammatikken er, efter min Mening, at opspore Naturens Gang på det omhyggeligste. Har man fundet den med overbevisende Sikkerhed, da kan man vel stundum rette et eller andet Misgreb, og således fremme Naturens regelrette Gang, men sætter man sig af en eller anden Fordom imod den, udretter man dog intet, uden at forlænge Gæringen, forhindre Sprogets Udvikling, eller bringe det til at tage en skæv og falsk Retning, hvilket dog såre sjælden lykkes.

Rasmus Rask.

SPROGLIGHEDER

? Til Mål & Mæle!

Vi taler om andeæg, kalkunæg osv., men et hønseæg. Det tænker jeg ofte på og er nu kommet til, at en høne måske har heddet et høns i lighed med et hors for en hest? Hors var vist hingsten mens og var hoppen?

I Mål & Mæle 3. årg. nr. 2 pag. 28 sp. 1 har de en nydannelse godtykkeligt, nej godtykeligt, det burde vel være stavet med to k-er, da det vel er dannet af at tykke. („Hvad tykkes Dig om Sædet på Jarl Hakons Knæ?“ – vist meget frit efter Hakon Jarl).

Venlig hilsen
Gustav Graae

! Nej, hane, høne og høns har lige fra vikingetiden været tre forskellige ord, med samme betydning som i moderne dansk. Høns er artsbetegnelsen, lige som and, kalkun, gås, og det er artsbetegnelsen vi har som førsteled i ord som andeæg, kalkunæg, gåsesteg, hønsekød. Samtidig er and og gås betegnelser for hundyr (i modsætning til andrik og gase); tilsvarende sammenfald mellem art og hun har vi i får og ged.

Mht. hest og det nu forældede hors er det lidt mere uklart. Begge ord kan betegne arten, og det gælder både ældre og nyere tid. Men i visse dialekter var der tidligere en tendens til at hors også kunne bruges

specielt om hoppen. Kan De ikke huske fra digtet Søren Kanne: „Saa hug han sit Hors med sin Træsko-hæl, Og lod hende springe I Vandet“. Hest kunne derimod bruges om hingsten, hvis det altså ikke var arten uanset køn. – Og betegner hesten, uanset køn, betragtet som træk- og arbejdsdyr; ordet er beslægtet med age (‘køre’) og åg. Men da de forslidte trækdyr sjældent hørte til de smukkeste af racen, gik øg over til også at betegne en grim, gammel hest, det bliver et skældsord. Sådan belønnes arbejde!

Godtykkelig er et af de talrige nyere lån fra svensk: godtykkelig betyder ‘vilkårlig’. De har fuldstændig ret i at godtykkelig ville være en mere dansk form, for i dansk føjes endelsen -lig aldrig direkte til en stamme der ender på k; der skal altid et e indimellem: ynkelig, tækkelig, urokkelig, øjeblikkelig, tilstrækkelig. Derfor ville godtrykkelig passe bedre i mønsteret end godtykkelig.

EH

Hr. redaktør Ole Togeby,
Arena, Hald Hovedgaard,
8800 Viborg.

Ved læsning af Niels Andersen's fornøjelige indlæg i Mål & Mæle nr. 1 1976 mindes jeg en anekdote, jeg læste som student engang i 20-erne, om autentisk eller ikke skal jeg lade være usagt. Anekdoten fortæller, at nogle af vore guldalderdigtere ved et selskab til

afveksling fandt på at kappes om, hvem der kunne skrive det sprogligt set sletteste digt. Om jeg husker ret, var det Baggesen, der vandt prisen med følgende rim:

Kan jeg ej digte så dårligt
som somme,
hvad jeg ej kan, kan kan-
ske komme.

Kan Mål & Mæle oplyse,
om ovenstående er korrekt
erindret, og hvor anekdo-
ten har været anført?

Med tak for det altid
interessante blad –
Venlig hilsen

P. Krebs Lange,
Holte

! Det kunne redaktionen ikke svare på, så vi sendte spørgsmålet videre til professor F. J. Billeskov Jansen.

Kære Redaktører!

Overlæge P. Krebs Lange har stillet et Spørgsmål til Mål & Mæle, som De nu lader gaa videre til mig. Overlægen har engang i Tyverne læst en Anekdote om danske Guldalderdigtere, der ved et Selskab kappedes om, hvem der kunne skrive det sprogligt set sletteste Digt. Jens Baggesen skulde have vundet Prisen for disse Rim:

Kan jeg ej digte saa daar-
ligt som somme,
hvad jeg ej kan, kan
kanske komme.

Da nu heller ikke jeg kunde klare Problemet, spurgte jeg Professor Johs. Brøndum-Nielsen, og klogere end han er (for frit at anføre „Den grimme Ælling“) ingen i Verden! Men heller ikke han kunde løse Gaaden. Derimod kunde baade Brøndum-Nielsen og jeg udenad et beslægtet og kvikkere Vers:

Vel véd jeg, jeg ej er saa morsom som somme; men hvad jeg ej kan, det kan kandske komme.

Hvis der nu alligevel er noget om Digter-Anekdoten, vil jeg tro, at det dér frem-satte Vers er produceret paa Grundlag af det lige anførte, som Ordbog over det danske Sprog ikke synes at have faaet med.

Venlig hilsen.

F. J. Billeskov Jansen

? Kære M & M.

Mit problem, som i en vis udstrækning er af sproglig art, er frembragt af en større mængde medicinere og medicinstuderende i min familie og omgangskreds. Den fordel, der ligger i, at man i tilfælde af upasselighed kan få suppleret den ene diagnose, ens egen læge har set sig i stand til at opvarte med, med yderligere et antal, opvejes af, at mangan en god middagskonversation fordæroes ved fagudtryk på et latinsk klingende kunstsprog. Det er enten i intern hen-over-hovedet-på-andre snak eller under påskud af at ville indvie lægfolk i den menneskelige organismes kompleksitet, at medlemmer af klanen demonstrerer deres beherskelse af, hvad Holberg omtaler som „store Magasiner af barbariske Ord og Terminis, hvorudi unge Mennesker finde en synderlig Smag, efterdi de derved undertiden kunde drille en brav Mand“. Kun for den, der kan latin nok til at kunne kontrollere endelsernes rigtighed, kan sådanne indslag rumme nogen underholdningsværdi. Da

jeg forekastede nogle af disse terminologiens riddere, at de ikke begrænsede brugen af deres esoteriske termer til strengt faglige sammenhænge – hvor de kan være både nyttige, hensigtsmæssige og nødvendige –, fik jeg det overraskende svar, at jeg skam ikke var den rette til at gå i rette, thi jeg forbrugte selv så gruelig mange fremmedord. Helt enig i, at man ej heller bør blokere kommunikationen med exotiske og kryptiske fremmedord mener jeg dog, at der er en principiel forskel mellem fremmedord som de her fremhævede, der er optaget i dansk og findes i gængse danske fremmedordbøger, og specifikt fagvidenskabelige termer. Jeg har derfor hidtil holdt fast ved, at indvendingen ad modum „det kan du selv være“ er uholdbar og indanker hermed sagen for Mål & Mæle.

Venligste hilsener.

Jens Kr. Andersen,
Farum.

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går i rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til ARENA, Forfatternes forlag,

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

og mærk det
SPROGLIGHEDER

! Naturligvis er der forskel på de fagvidenskabelige glo-ser („termer“) og daglig-dagens fremmedord. Termerne bruges af et fags folk indbyrdes (læger, mekanikere, økonomer, fodboldspillere osv.) for at opnå den art præcision der nu er behov for. En kreds af fagsfolk holdes sammen i en art broderskab, bl. a. gennem de fagglosser de er fælles om og som er fremmede for de fleste andre. Folk der ikke kender fagsproget er uden for kredsen og accepterer det vel som regel uden videre. Jeg forstår ikke hvad to beatmusikere eller tre røntgenlæger snakker om, og det bekymrer mig lidt.

Problemet opstår først når fagsproget tages med i situationer hvor det er meningen at alle skal være med. Det kan fx være familiemiddagen. De der ikke forstår fagsproget føler sig da med rette holdt udenfor og jokket på – og så bliver de skræmte, kede af det eller aggressive.

Nu er det jo ikke bare i fagsprogene der findes svære ord. Som du selv er inde på det, indeholder ordbøgerne mange fremmede og sjældne glosser som ikke kan henføres til et bestemt fagområde. Nogle af dem kender de fleste: citron, beige, genere, andre er der ikke så mange der kender: paritetisk, approach, urgere.

Ingen venter eller forlanger at alle kender alle disse fremmedord. Et eller andet sted må der være en grænse for det rimelige. Du oplyser ikke hvordan du selv trækker grænsen, men der er i al fald nogle der mener at den gode, gamle almindelige borgerlige dannelse kræver

et vist kendskab til fremmedord – hvor grænsen går er bare ret vilkårligt.

Folk der udsættes for disse almindelige danske fremmedord uden at forstå dem, føler sig naturligvis lige så meget udenfor som du gør når du skal høre doktorlatin ved middagsbordet. Men der er en vigtig forskel, synes jeg. Din fætter lægen siger: „Du kender ikke ordet *cephalalgi*. Det er ærgerligt for dig, men man kan faktisk ikke forlange det af dig.“ Men er det ikke lige ved at du siger til din fætter: „Du kender ikke ordet *esoterisk*. Det er ikke alene ærgeligt for dig, men det viser at du er udannet og doven, for sådan et ord bør man virkelig kende!“

Jeg synes at I er et par kanaler begge to, men du er da den værste.

EH

? Kære Erik og Ole.

Mål og Mæle beskæftiger sig normalt ikke med „officielt“ sprog, men jeg vover alligevel at be' om at få taget en enkelt sag under behandling. For vi er mange embedsmænd, politikere, planlæggere m. fl. der i de kommende måneder skal slås med den.

Der skal nemlig – inden den 1. 2. 77 – laves midlertidige rammer for den udvikling der skal/kan ske i primærkommunerne, inden regionsplanerne for de enkelte amtskommuner er færdige. Hver primærkommune skal deles op i enkeltområder, og hvert enkeltområde får en række bestemmelser for hvad der må ske dér.

I „Vejledning i kommuneplanlægning nr. 1 – Udformning af rammer for lokalplanlægningen i henhold til § 15 i lov om kommuneplanlægning“ er der eksempler på hvordan man kan udforme bestemmelserne. Disse eksempler indledes alle med samme tunge formulering, og det er den, jeg allerede på forhånd er dødtæt af at skulle sidde og gentage 20–30–40 gange, alt efter hvor mange delområder der bliver brug for. Så tæt at jeg nok selv finder en anden måde at skrive det på. Men jeg kunne godt lide at få analyseret, om man egentlig opnår noget med den dobbelthed der ligger i de to sætninger.

Resten af vejledningen er ligeså tung, men man kan dog med lidt god vilje forstå hvorfor bestemmelserne er udformet sådan.

Mange venlige hilsner
Thora Knudsen

! Det drejer sig om den stadig gentagne indledningsformular: „For område nr. 1 gælder følgende rammer for indholdet af lokalplanlægningen: En lokalplan, der træffer bestemmelse for området skal sikre: a) ... b) ... c) ... osv.“

Jeg synes også det ser irriterende ud, og når man har så lidt forstand på selve sagen som jeg har, synes man også at en af linjerne må være overflødig. Men erfaringen har lært mig at jurister og administratorer slet ikke så sjældent har saglige grunde til meget af det vi andre finder overflødigt eller snørklet, så det er nok ikke så simpelt at den ene linje bare kan sløjfes.

Men det er noget mystisk ved de to kolon'er lige efter hinanden. Det virker som om at først har der kun stået en af linjerne, men så har en eller anden fundet ud af at det ikke var uangribeligt nok, og derefter er der blevet tilføjet en linje, uden at man har interesseret sig for helheden. Og her har vi det karakteristiske for i al fald den gammeldags officielle skrivelse: den vandrer i kladde eller udkast fra hånd til hånd, og der tilføjes, rettes og slettes i sammenbidt omhu for at loven skal fremstå uforvansket. Til sidst bliver derimod teksten forvansket af parenteser, tilføjelser og indskud, og så er det den burde omorganiseres rent sprogligt så den kan blive overskuelig og begribelig igen. Det gider myndighederne ikke så tit, bare de selv er tilfredse er de ligeglade med deres læsere.

Det dokument du vedlægger ser netop ud til at være af denne gammeldags sjuskede type. Prøv bare at se punkt a, hvordan der er hægtet på ganske bevidstløst. (Det er mig der har sat plusserne): „... områdets anvendelse fastlægges til boligformål + med tilhørende kollektive anlæg + såsom børneinstitutioner, varmecentral o. lign. + samt mindre butikker til områdets daglige forsyning + eller andre nærmere angivne erhvervstyper + der kan tilpasses i området + uden genevirkninger i forhold til omgivelserne.“

Dette er ikke en tekst, det er et grammatisk pultekammer.

EH

? Til redaktionen.

Jeg har set i Retskrivningsordbogens indledning § 9 B at ordene far og mor staves med lille begyndelsesbogstav, selv når de fungerer som egenavne. Men jeg ville gerne høre, om ikke andre mennesker føler sig generet af denne norm. Nu vil nogle vel anklage mig for en autoritær holdning, men jeg tænker ikke så meget på, hvad f. eks. mine børn skriver til mig. Derimod generer det mig meget i breve til dem at underskrive mig med lille begyndelsesbogstav. Til alle mulige andre mennesker underskriver jeg jo med mit navn, dvs. med stort begyndelsesbogstav. Netop til mine egne børn har jeg ikke lyst at bruge noget, der ligner et anonymt stempel.

Selvfølgelig kan I svare, at det må være en privatsag, hvad man skriver i private breve. Men hvis vi nu er mange, der finder normen urimlig, hvorfor så acceptere status som minoritet i stedet for at skubbe til Dansk Sprognævn, Undervisningsministeriet – eller hvem der nu bør skubbes til for at få normen ændret?

I den forbindelse mener jeg, at det bør understreges, at ordene far og mor bruges på en anden måde end de øvrige persontitler, der nævnes i Retskrivningsordbogens § 9 B. En stakkels greve behøver jo ikke at underskrive sig „greven“, men kan skrive „grev Molte“, eller hvad han nu hedder. Men bestemt form af far giver helt forkerte associationer (Strindbergs stykke eller Gud); og ganske vist findes der litterære eksempler som „mor Åse“, men kom-

binationen mor/far plus fornavn er nu engang ikke almindeligt brugt. Og erfaringen viser, at folk fortsætter med at kalde deres forældre det, som de kaldte dem i barndommen, selv om de har hørt andre kalde dem ved fornavn.

Jeg vil også gerne påpege, at da Dansk Sprognævn ikke har samme adgang til private breve som til aviser, kan Sprognævnet næppe have rigtig føling med, hvordan flertallet af danskere faktisk staver ordene far og mor, når de fungerer som egenavne.

Venlig hilsen

Lis Lomholt,
Lyngby

! Kære Lis Lomholt.

I Retskrivningsordbogen § 9 står der: „Stort begyndelsesbogstav bruges endvidere i følgende tilfælde: A. I egenavne (proprier) samt fællesnavne (appellativer), der bruges som egenavn. Princippet er, at man ved at bruge stort begyndelsesbogstav fremhæver ordets karakter af egenavn; da afgørelsen ofte må være en skønssag, er der åbnet mulighed for et frit valg.“

Det er jo en god og rimelig regel der fx giver mulighed for både hovedbanegården og Hovedbanegården. Efter den skulle man så have: Min far var streng men retfærdig og Mor havde et følsomt sind. far er et fællesnavn fordi der står min foran, Mor bruges som egenavn fordi taleren ikke finder grund til at præcisere med et min. Egenavne er jo nemlig ord der udpeger et enkelt individ i verden (hvad enten det er en person, en hund eller et skib). Fællesnavne

er ord der henviser til klasser af individer fx hane, tankskib, og de kan kun bruges til at udpege individer hvis der føjes flere bestemmelser på: hanen *dérovre*, det blå tankskib ved kajen.

Efter regel § 9 A kan man altså skønne sig til at man godt må skrive Far og Mor.

Men i § 9 B står der så: „... Alle andre persontitler“ end Deres Majestæt, Hans Majestæt o. l.“ skrives både ved tiltale og omtale med lille begyndelsesbogstav: kongen, dronningen, undervisningsministeren, herren, fru, greven, far, mor, grev Moltke, hr. Jensen. I breve, ansøgninger o. lign.: Til kongen; Til hr. værkerfører Jensen. Kære far og mor!

Efter denne regel må Mor jo være udelukket. Det er ganske simpelt noget kludder. De to regler modsiger hinanden.

Men så vidt jeg kan se er det sådan at far og mor slet ikke hører under den sidste regel – selvom de står som eksempler. 9 B handler nemlig om persontitler, men de to ord er ikke titler. Titler er først og fremmest noget der bruges foran et navn: kong Hans, dronning Margrete, grev Moltke, møster Mie og onkel Hans. Og i 3. person kan de sættes i bestemt form: kongen, greven, onklen. Men betegnelserne for de nærmeste slægtninge kan ikke bruges sådan. Man kan, som du nævner, ikke høre nogen sige mor Lis eller mormor Stine; det er heller ikke godt med moderen eller faderen. Derimod kan de som egenavne bruges om 3. person i ubøjet form (og det kan titler ikke): Hvornår kommer morfar? Når far henter ham.

(Men ikke: Hvornår kommer konge?)

Når nu mor, far, mormor, morfar, farfar, farmor slet ikke er titler men fællesnavne brugt som egennavne, burde de ikke være nævnt som eksempler under 9 B, men under 9 A. Og så ville den være god nok med Hilsen Mor.

Fra sædvanligvis velunderrettet kilde ved jeg at sprognævnet ikke har konkrete planer om at ændre denne paragraf. Men jeg synes det er en god ide at skubbe lidt til dem i denne sag, så vi skal sørge for at det sker.

OT

? Kære Mål & Mæle.

Jeg har erfaret at Dansk Sprognævn i sin årsberetning har beskæftiget sig med fænomenet „papirløs ægtemand og -kone“, som det foreslår benævnt en „sambo“. Jeg synes man må påskønne dette initiativ; det må være tilladt at benytte en sådan sproglig „løftestang“ for et fænomen, som ellers fremstår som suspækt, alene fordi det ikke har noget navn.

Dog må man beklage, at det kun erstatter begreberne mand og kone, som jo sådan set ikke indeholdt nogen sproglig antydning af, at der forelå papir, og lader os tilbage med de langt vanskligere som ægteskab, ægteskabelig, gift og at gifte sig. Er det muligt herigennem at efterlyse nye udspil fra Sprognævnet eller andre med den sproglige fantasi i orden i denne sag.

Endelig må jeg ud fra min børnelitteratur mene, at sambo er af hankøn; det tilsvarende hunkønsord må

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Tøgeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4

gange om året, og abonnementsprisen er kr. 35,00 pr.

årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller

ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adressefor-

andring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod

rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden

angives.

være samba. Måske kan det at danse samba blive en sproglig nydannelse på et område, hvor folkeviddet ellers aldrig har søvnet inspiration: ... och har du lust at älska är du kommet på rätt stället. Det är förbjudet, javist, men hoteller är så väldigt trist.

Dansa samba med meg.

(Cornelis Vrejswijk)

Med venlig hilsen.

Karsten Kynde,
sambo (han).

Kære Erik Hansen +
Ole Tøgeby.

– Mål & Mæle er det tidskrift der gør mig glædest. Tak skal I have.

– Jeg retter HF-eksamens-

stile for tiden og har fundet en konstruktion, som jeg godt nok har hørt før, men ikke set på skrift. Jeg citerer fra en besvarelse om den nye folkeskolelov:

„(-). Den anden gruppe kan så være dem, der ønsker at få fag, der har med en håndværksmæssig uddannelse at gøre + de ved siden af har de mest nødvendige boglige fag f. eks. regning/matematik og dansk.“

Skribentens sprog er i øvrigt talesprogsnært, men hverken særlig smidigt eller klart. – Det jeg finder spændende er, at „+“ ikke bare betyder og som i Erik + Ole. „+“ efter følges jo her af en bisætning (med bisætningsordstilling) og skulle så kunne oversættes til fx og at – men det går ikke, fordi der er for lidt parallelitet (der er ikke i det foregående en at-bisætning). – Er det virkelig de logikfjendske danskere der har fundet en dims, der tillader sidestilling af elementer, der kun har lidt med hinanden at gøre?

– Mit sprogøre tillader „+“ + bisætning.

Med håb om vanlig velopløst og vidende forklaring.

Mogens Jensen
Allerød.

Kære Mogens Jensen. Mit sprogøre tillader også „+“ med bisætning. Problemet er blot hvad „+“ egentlig betyder. I dit eget eksempel betyder det nemlig ikke og. Man kan jo ikke have: Mit sprogøre tillader „+“ og bisætning. „+“ betyder her snarere med eller efterfulgt af. Se et andet eksempel: De havde ligget og døset alle 4 + Jørgen. Her betyder „+“ foruden.

Heller ikke her kan man oversætte det til og.

Problemet er også at *og* bruges helt specielt i: *tre og fem er otte*. Helt anderledes end i *tre og fem er skrevet med bogstaver*. Ved normalt *og* kan man udelade det ene af de to led der er forbundet med *og*'et: *fem er skrevet med bogstaver*. Men det giver ingen mening med: *fem er otte*. Når man oversætter $3+5=8$ til *tre og fem er otte* betyder det jo

ikke at både *tre og fem* er *otte*. Man bruger altså ordet *og* anderledes – både grammatisk og med hensyn til betydning – end man normalt gør. Det bruges ikke som et sideordnende bindeord men som et underordnende bindeord eller forholdsord. Det matematiske „+“ oversættes da også ofte til det underordnende *lagt til* : *tre lagt til fem giver otte*.

„+“ sidestiller heller ikke noget i din sætning, men til-

føjer noget som bliver underordnet. I eksemplet kan det passende oversættes med *foruden*: „Den anden gruppe kan så være dem, der ønsker at få fag der har med en håndværksmæssig uddannelse at gøre udover (at) de ved siden af har de mest nødvendige fag f. eks. regning/ matematik og dansk.“

Det er ikke særlig smidigt eller klart, men det er heller ikke originalt.

OT

Hvis De er lige så
glad for Deres
Mål & Mæle som
andre Mål & Mæle-
læsere så lad glæden
brede sig!

----- Skaf os en Mål &
Mæle-abonnent til!

Godt nytår!

REDAKTION OG FORLAG

Kong Gulerod og Vatnisserne

— om repressalier mod
sprogets vide grænser

Til redaktionen.

Hvilken af disse to sætninger regner I for korrekt?

- 1) Der er kaffe til dem, der vil have det.
- 2) " " " " de, " " " " .

Tidligere har jeg selv benyttet struktur 1). Men da jeg nu færdes blandt unge mennesker (jeg er selv født i 1926), har jeg opdaget, at de konsekvent bruger stedordenes nævnafald efter forholdsord, hvis stedordet efterfølges af en henførende sætning med *der* som grundled; altså struktur 2). Og da de unge forhåbentlig lever længere end jeg, så at deres norm bliver den almindelige, prøver jeg nu at lægge min sprogbrug om – selv om det endnu skurrer i mine ører.

Men nu ser jeg en artikel af Lars Henriksen: Om Rigtighed i Sproget (meddelelser fra dansklærerforeningen, februar 76), hvor struktur 2) kaldes en „hyperkorrekt konstruktion“.

Så hvad skal jeg nu tro?

Mit spørgsmål gælder kun eksempler, hvor et forholdsord står umiddelbart før et stedord og en henførende sætning med *der* som grundled følger umiddelbart efter, fordi det kun er her, mine unge læsekammerater konsekvent bruger nævnafald.

Forøvrigt er jeg enig med Lars Henriksen, der kalder det pseudo-tolerance, hvis en dansklærer tolererer sprogformer, som hendes elever selv kommer til at betale for socialt. Her tænker jeg selvfølgelig ikke på eventuelle „repressalier“ mod mig selv fra unge mennesker, da jeg alligevel ikke vil prøve at løbe fra min alder. Jeg tænker på de elever, jeg forhåbentlig selv får engang.

Hvem tør nu svare?

Lis Lomholt,
Lyngby

Hr. redaktør Ole Togeby.

Allerede i 1922 lært vor dansklærer os på et præliminærkursus, at man ikke skulle høre b'et i købmand.

Men skulle der i det understregede i vedlagte udklip ikke have stået „vi“ i stedet for „os“ efter reglen om samme fald ved sammenligning med grundledet, eller har den meget liberale holdning også her gjort sig gældende?

Det kunne jeg ønske at få at vide.

Med venlig hilsen.

Poul Holdal,
Hundested.

Hvordan udtales købmænd og Købmagergade? Skal man kunne høre b'et?

Det spørger en læser om i sidste nummer af tidsskriftet Mål & Mæle (Forlaget Arena). Og Ole Togeby — den ene af tidsskriftets to redaktører — svarer bl. a.:

»Jeg kan ikke se, at man bør rette folk, der siger ordene med b, de er blot lidt mindre dovne end os andre. Det ville også være en billig måde at gøre sig overlegen på — ved intolerance.»

Svaret er typisk for den meget liberale holdning, fag-filologerne i vore dage indtager over for problemet: »rigtig» eller »forkert» sprogbrug. Grænserne for det korrekte er blevet meget vide. Men det er, som om denne valgfrihed samtidig har skærpet den sproglige usikkerhed — og dermed tillige den interesse for sproget og dets problemer, som bl. a. Mål & Mæle er et udtryk for.

Tal økonomisk

I forbindelse med disse to læserbreve vil jeg gerne diskutere problemet rigtigt og forkert sprog.

Først eksemplet ... *de er blot lidt mindre dovne end os andre*, skulle der ikke have stået ... *end vi andre*?

Ja, der findes gode argumenter for *vi*. Se på følgende sætninger: *hun har andre venner end ham, hun har andre venner end han*. Den første betyder at han ikke er hendes eneste ven, den anden at hendes venner er nogle andre end dem han har. Hvis man skriver *ham* i den første og *han* i den anden, kan man altså skelne mellem to forskellige betydninger. Det ville man ellers ikke have kunnet. Dette

argument kan kaldes argumentet om taleøkonomi. Det siger så meget som: en kort og tydeligere form er bedre end en lang og tvetydig. Skel mellem *han* og *ham* giver ingen tvetydighed.

Tal overflødig

Det er imidlertid ganske klart at dette princip om taleøkonomi ikke kan gennemføres konsekvent. For det første findes der jo masser af tilfælde hvor man ikke kan skelne mellem nævnafald og genstandsfald som i *han* og *ham*, fx *konen har andre venner end manden*. Vi indfører ikke faldbøjningen i alle navneord selvom det ud fra dette ræsonnement ville være mere taleøkonomisk.

For det andet er der ikke mulighed for misforståelse i *mindre dovne end os andre*, så økonomiargumentet tæller ikke direkte i dette eksempel.

For det tredje ville sproget være umuligt at tale hvis man ikke talte temmelig uøkonomisk engang imellem. I sætningen *Peter gav sig i går til at arbejde i haven* er fortidsformen *gav* fx overflødig når det med *i går* er angivet at det er fortid. *Sig* er også overflødig, for hvis man strøg det og indsatte en streg, ville enhver sprogbruger kunne gætte at der skulle stå *sig*. På lignende måde kan man argumentere for at *til*, *at* og *i* er overflødige. Selvom man således kan sige at de er overflødige, går ingen vel ind for at man ikke skal bruge disse ord. Der gælder altså også den modsatte regel: tal overflødigt!

Sproget er regelmæssigt

Der findes andre argumenter for at *hun har andre venner end ham* er uheldigt. Man plejer at sige at *end* er et bindeord, hvorefter der burde følge en sætning: *hun har andre venner end han har*.

I visse tilfælde kan dele af sætningen, her *har*, være forkortet væk. Ledet efter *end* får derfor det fald, som det ville have fået i den sætning der er underforstået: *fruen gav hende større løn end ham* fordi den er for kortet af ... *større løn end hun gav ham, jeg behandler pigen bedre end du* fordi det er forkortet af ... *bedre end du gør*. Dette kan kaldes argumentet om at sproget er regelmæssigt. Tvivlsspørgsmål afgøres således at der bliver mere system og regelmæssighed snarere end mindre. Mærk at dette argument i eksemplet *købmand* afgjort ville have talt for at *b* skal udtales, det er nemlig det regelmæssige at udtale *b* og *p* foran *m*: *kopmål, rebmesse*.

Sproget er uregelmæssigt

Heller ikke regelmæssighedsargumentet tæller imidlertid her. For det første kan man ikke altid finde en sætning der kunne have været underforstået. Hvad er fx underforstået i *hun har andre venner end ham* (i betydningen han er ikke den eneste), eller i *var der andre tilstede end dig*?

For det andet kan andre regelmæssigheder modsige teorien om den underforståede sætning. Hedder det *han var mere doven end sin søster* eller *han var mere doven end hans søster*? De fleste mennesker siger, så vidt jeg ved, uden betænkning *sin*. Hvis det er rigtigt, er det tegn på at der ikke er underforstået nogen sætning. For ingen er heller i tvivl om at det hedder *han er mere doven end hans søster* er med *hans* når det står i en særlig sætning. Man kan altså kun bruge *sin* når der ingen sætning er underforstået.

For det tredje kan man antage at der findes en anden regelmæssighed der siger: hvis der ikke er nogen særlig grund

til at et navneord står i nævnefald, står det i genstandsfald. Denne regel ville give lige så meget system og regelmæssighed, og tale for *ham*.

Sagen er altså at sproget ikke altid er lige regelmæssigt, og at sprogforskerne ikke altid har opdaget de rigtige regelmæssigheder.

Tal som autoriteterne

Argumentet om regelmæssighed bruges da heller ikke altid. Man kommer slet ikke i tanke om det i forbindelse med *købmand*. Argumentationen i brevet lyder nemlig ganske simpelt: „Allerede i 1922 lærte vor dansklærer os på et præliminærkursus, at man ikke skulle høre *b*'et i *købmand*“. Det kunne man kalde autoritetsargumentet, og det kunne lyde: tal som autoriteterne siger. Princippet har i brevet en særlig form. Det synes i sig selv at være et argument at det allerede var i 1922 autoriteten udtalte sig. Det at det gamle til enhver tid er det rigtige kan man kalde argumentet om etymologi, det oprindelige er også det rigtige. Lis Lomholt har i sit læserbrev andre autoriteter: de unges sprog er fremtidens sprog, og det kan vi lige så godt bøj os for med det samme.

Blæs på autoriteterne

Netop de to sidste eksempler på autoritetsprincippet viser at det ikke er til at bruge konsekvent. Det er svært at vide hvem der er autoriteter på det sproglige område. Man kunne fx tage de store skribenter som forbilleder; Kierkegaard kunne skrive: ... *at jeg skulle være bedre end hende*, så det må jo være det korrekte. Man kunne også anføre følgende: Allerede i 1922 (det var faktisk i 1922) kunne Johs. Brøndum-Nielsen i Ordbog over det Danske Sprog skrive ca. følgende: et stedord efter *end* retter sig i

fald efter det tilsvarende sætningsled (det er regelmæssighedsargumentet ovenfor),: ofte bruges dog (især i daglig tale) *mig* for *jeg* osv. Og på grundlag af det kunne man hævde at *ham* må være det rigtige for det er jo det man siger. Det kunne man kalde princippet om sprogligt demokrati; sig som de fleste og blæs på autoriteterne.

Heller ikke dette lader sig dog gennemføre, for det første er det meget svært at vide hvad flertallet af dansktalende faktisk siger; for det andet er det ikke sikkert at det er hensigtsmæssigt fordi de fleste siger det. Fx følger så vidt jeg ved de fleste en praksis med hensyn til kommaterer som afviger fra hvad autoriteterne siger, men som også er fantastisk upraktisk.

Tal korrekt

Hvad skal man da gøre når man er i tvivl om hvad der er korrekt? Vi har set at ingen af de foreslåede typer af argumenter er holdbare. Man kan ikke sige: tal sådan og sådan, det er det mest taleøkonomiske, for sproget er ikke økonomisk. Man kan ikke sige: tal sådan og sådan, det kræver den sproglige systematik, for sproget er ikke systematisk. Man kan ikke sige: tal som autoriteterne, for hvem er de? Hvad kan man da sige?

Problemet bliver i sidste ende hvad korrekt eller ukorrekt sprog er. Hvad betyder det egentlig hvis jeg går hen og siger: Hør du, det er ukorrekt at sige *købman*, det hedder *kømman*?

Det betyder jo ikke at den anden ikke kommunikerer, det betyder heller ikke at det er ulogisk, usystematisk, uetymologisk, umoderne, udemokratisk eller

overhovedet noget som helst. Det er i grunden ikke andet end at give den anden en over snuden – i overført forstand. Det er en måde at spille kong gulerod på, det er en måde at udøve magt på.

Set på denne måde har autoritetsargumentet en helt anden mening. Den der er afhængig af en anden på andre områder end de rent sproglige, må også sprogligt rette sig ind efter denne autoritet. Dem der har magt, kan jo ganske simpelt brændemærke folk der siger *købman*, *dovner* end *mig* o. l., og give dem over snuden hvis de bliver for frække. Det siges også at de gør det.

Tal hyperkorrekt

Begrebet korrekt kan altså nærmest betragtes som kong gulerods middel til social undertrykkelse. Det der siges af andre grupper end de dominerende – af lavere klasser, af provinsboere, af kvinder – stemples som ukorrekt. Og samme grupper kommer til at betale socialt. *dem*, *der* ... er et godt eksempel på noget der brændemærker folk i visse miljøer. *Dem der går på perronen deroovre bag toget*, *er de to udviste koreanske diplomater*, siges at være forkert. Det skal hedde *de der*, og det skal taleren nok få at vide.

Folk som normalt ville sige *dem der*, men som ønsker at undgå brændemærkningen, lærer at rette sig selv til *de der*. Og denne refleks bliver så indarbejdet at de også undgår *kaffe til dem der vil have det* og siger *kaffe til de der vil have det*.

I betegnelsen hyperkorrekt ligger der altså ikke blot at formen ud fra en regelmæssighedsbetragtning ser mærkelig ud (styrelsen for et forholdsord plejer at stå i genstandsfald). Der ligger også det i

det at den talende har brugt visse sproglige former på grund af misforståelse af en regel og af social ambition.

Sådan er også min fornemmelse med hensyn til *kaffe til de der vil have det*. Det er kun (kommende) akademikere og andre ambitiøse og opadstræbende mennesker der siger sådan. Det er ikke noget jeg har statistikker på, men det er altså min fornemmelse.

Hvis min fornemmelse er rigtig, tør jeg godt svare Lis Lomholt: lær eleverne at skrive *dem der*. For hyperkorrektioner er på sin vis forræderi mod det miljø man kommer fra, og det skal man ikke lære elever eller andre folk. Det at holde fast på sin egen (gangbare og umisforståelige) sprogform er omvendt en slags solidaritetserklæring med det miljø som har lært en sproget.

Kong gulerod og vatnisserne

Det kaldes en liberal holdning at tillade de ting som skolen tidligere forbød. Grænserne for det korrekte er blevet meget vide skriver anmelderen. Og Jens Kruuse har kaldt dansk sprognævn vatnisser fordi de som regel viger uden om at stemple former for ukorrekte, men plejer at sige: nogen bruger den ene form, nogen bruger den anden. (Se fx besvarelsen af *ham der/han der*-problemet).

Jeg tror imidlertid ikke at folkene i sprognævnet er liberale i den forstand at de mener at man skal lade sproget i fred, da det alligevel altid ville være som det skal. Nej, jeg tror at de er tilbageholdende fordi de som fagfolk ved at der som regel ikke er tilstrækkelige saglige argumenter til at stemple en form som ukorrekt. Og af frygt for at komme

til at spille kong gulerod optræder de som vatnisser. De er vel også dybt moralske mennesker der ikke vil opfordre andre til at spille kong gulerod. Denne tolerancemoral vil jeg gerne tilslutte mig.

Fortæl børnene om verdens træskhed

Man kan imidlertid også kalde sprognævnet vatnisser af en anden grund. De bliver jo nemlig ikke kong gulerod af som fagfolk, på opfordring, at udtale sig om de saglige argumenter over for folk der selv er kommet i tvivl. Og på retstavningsspørgsmål kan alle udtale sig om hvad der er korrekt, det er nemlig kun det der står i Retskrivningsordbogen.

Men selv når sprognævnet udtaler sig om retstavning, følger de det ofte op med saglige overvejelser af den type som jeg har omtalt ovenfor. Men de husker

ikke altid at sige at den saglige forklaring næppe er fyldestgørende. De glemmer nemlig at medtage det argument som også er en nødvendig forudsætning for konklusionen: tal som dem der har magten. Den slags vatnisserier vil jeg nødig være med til. Det nærmer sig det som Lis Lomholt kalder pseudo-tolerance – og det kan elever eller læsere komme til at betale for socialt. Det mest fornuftige en lærer kan gøre, det er at fortælle sine elever om denne verdens træskhed. Vil du i verden frem, så forråd dit miljø og tal som de dannede, som pamperne, som dem der har magten!

Du har valget mellem at blive en ambitøs gulerod og en solidarisk nar. Vælg selv!

Ole Togeby (f. 1947),
lektor i dansk sprog,
Københavns Universitet.

Fagsprog og dagligsprog

Der er for tiden mange bestræbelser på at bringe videnskabens resultater ud til offentligheden; videnskabsmænd skriver kronikker og har ofte ved siden af deres strengt faglige forfatterskab en produktion i en mere lettilgængelig form. Tidsskriftet „Mål & Mæle“ er jo et eksempel herpå.

Alt dette må hilses med glæde, men i kølvandet på disse „populariseringer“ følger ofte nogle uheldige forestillinger om at fagsproget er det rigtige og det egentlige, de forskellige omskrivninger løsagtige og upræcise. En sådan opfattelse af dagligsproget er fx udtrykt i de følgende citater:

„Strofen kaldes populært (men fejlagtigt) for vers.“ (Pedersen & Rasmussen. Studiehæfte til Temaer i dansk litteratur I. 1973:30)

„vers: 1. i populært sprog urigtigt brugt om strofen“ (Fafner i Gyldendals Litteraturreksikon 4. 1974:253)

Efter ovennævnte forfatteres opfattelse bliver det der er en strofe altså fejlagtigt omtalt som et vers. Men hermed har de fuldstændig misforstået det videnskabelige sprogs væsen. Videnskabens sprog er sekundært, det er afledt af dagligsproget og tjener nogle helt andre funktioner. Fx skelner dagligsproget mellem „sten“ og „grus“ og „sand“, men lige så præcist hvor grænserne går er det ikke til at sige. Eller rettere: man kan helt præcist sige at grænserne er upræcise, flydende.

I virkeligheden er der jo ingen grænser, og dagligsproget – dvs. den ikke-faglige oplevelse – har ingen brug for en præcis inddeling, ja det ville blive besværligt eller umuligt at tale hvis vi hele tiden var tvunget til at komme med *unødvendige* præcisioner.

I geologien derimod, som intenst beskæftiger sig med dette detailområde, har man brug for at skelne meget nøjagtigt og laver derfor en *kunstig* tredeling med milimeterpræcision og bruger dagligsprogets ord om disse tre grupper. Men det at videnskaben har vedtaget at bruge disse ord på en særlig måde kan jo aldrig gøre dagligsprogets brug af dem forkert.

Det videnskabelige sprog er et internt gruppesprog som kan være svært at forstå for udenforstående og som heller ikke er beregnet til det. Det er en lokal affære om en særlig måde at bruge ordene på fordi det hele så går meget lettere.

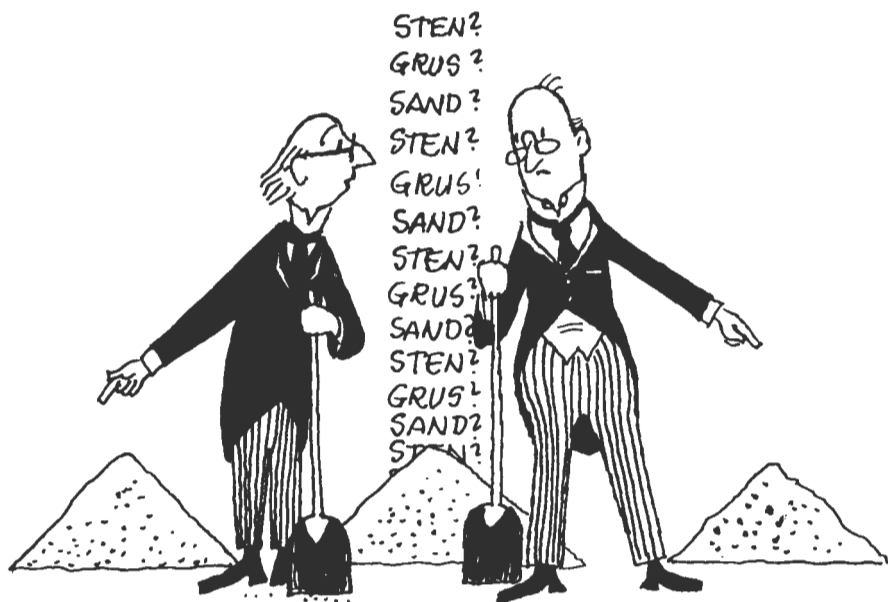
Og det er der intet galt i. Det gale opstår først når videnskabsmænd bliver så vant til deres sprog at de – og dermed andre – kommer til at tro at deres sprog er rigtigere og bedre.

I en lægebrevkasse læses følgende:

„Men det er i hvert fald blevet et problem for Dem at tilbageholde ejakulationen (sædafgangen) så længe, som De og Deres partner gerne ville.“

(Søndags B.T. 12. 8. 76)

Det er jo en helt mærkværdig parentes, idet den nemlig siger: „Ejakulation,

det er det som du, kære læser, kalder sædafgang". Men det er temmelig omvendt at bruge det svære ord i den løbende tekst og sætte det letforståelige i parentes. Det burde have været omvendt, og dermed ville parentesens have sagt: „sædafgang, det kalder vi i lægevidenskaben for ejakulation. Så ved du det hvis du vil slå det op i et leksikon“.

Sagen har nok mange årsager. Dels skyldes den altså en vis træghed i videnskabsmænds sproglige smidighed, dels har den noget at gøre med den overdrevne videnskabsdyrkelse der er i vores kultur og som gør at menigmands tillid til egne oplevelser og dermed eget sprog bliver undermineret. Men det er fx videnskabsmænd der sidder og udtænker nye uhyrlige våben til militæret, så vi behøver ikke lægge os helt ned på maven hver gang der kommer en i hvid kittel og siger indviklede ting.

En anden grund er at det videnskabelige sprog har fået en meget høj social prestige. Det vil jo ofte være sådan

at den der kender det fagsproglige ord for et emne har studeret dette grundigt og derfor også har en større reel viden. Men her som på andre felter kan man snyde sproget og nøjes med at lære sig de fine ord – uden at have nogen baggrund for dem. Og dette vil jo ofte være svært at kontrollere for udenforstående.

Det gælder om fagsprog som om andre sprog, at ligeså velegnet det er i den funktion det er skabt til, ligeså klodset kan det være i andre funktioner.

Det er rimeligt – og uundgåeligt – at fagfolk af enhver art bruger et indforstået sprog når de kommunikerer indbyrdes. Men at tro at denne specialiserede udtryksmåde i sig selv er *den rigtige* – i alle situationer – det er en katastrofalt manglende viden om de simpleste samtalerregler, fx den at afsenderen har ansvar for at den modtager der er tænkt på, kan forstå det der bliver sagt.

Lars Henriksen (f. 1946),
stipendiat ved Københavns
Universitet

Dialektologi

Artiklen om dialektforskning fortsat fra Mål & Mæle 3

Idiotikon og akademiprincip

Jeg hævdede lige før at dialektologen måtte have en særlig forpligtelse over for særordene, altså dem der ikke kendes i alm. rigssprog. Det er da også dem der hyppigst spørges efter når dialektinstitutterne får henvendelser udefra. Men dette må endelig ikke forstås sådan at en dialektordbog ikke skal tage sig af de almindelige ord, fællesstoffet. Man har forlængst forladt det såkaldte idiotikon-princip, dvs. at kun de særlige og sære ord skulle behandles. (Dette hyldes i mange ældre ordsamlinger og ordbøger, således endnu hos Espersen og Molbech). Opfattelsen er den at det er lige så vigtigt for dialektbeskrivelsen at påpege hvad dialekten har fælles med almensproget som hvad der afviger. Iøvrigt må man være opmærksom på at det dialektale udmærket kan bestå i at et iøvrigt velkendt ord har en særlig betydning eller en særlig anvendelse evt. i forbindelse med andre ord, når f. eks. *ride ned* kan betyde 'rage ned', og *kop* kan betegne en halm-bøtte.

Et andet nu forladt princip som dog egentlig kun en kortere overgang har spillet en rolle i dansk ordbogstradition, er „akademi princippet“ – efter Det fran-

ske Akademis ordbog. Dette gik ud på at alle sprogets „uædle“ ord (f. eks. betegnelser for visse legemsdele og legemlige funktioner, sværger og banden) burde bekæmpes ved fortielse og altså ikke medtages i sådan et nationalt klenodie som en ordbog helst skulle være. Næsten kun i ordbøgerne fra romantikkens tid (Molbech, Espersen) kan man påvise denne holdning, ellers må man sige at ordbogsredaktørerne og de andre ordsamlere ikke har været sarte, heller ikke de gejstlige (rationalismens præster, Feilberg). Kaj Bom har i sin slangordbog fremlagt en rig høst fra Feilbergs jyske ordbog, og her er en prøve fra Niels Blichers bog (1795) om Vium præstekald: *Den Dæuels Koos* (Kaas – en embedsmand) – *hva Fahnen de æ di kaller ham ... te han æ kommen saan te aa raa for Kongens Mynt. Somme sæie te han ska vær en Hamborre löed – te Dæulen sættes i ham!*

Opdagelsesrejsende i sproget

Indsamlingsarbejdet er naturligvis forudsætningen for alle de øvrige aktiviteter; det er desuden en meget inciterende og spændende opgave hvor man stadig kan

føle sig som opdagelsesrejsende (efterhånden dog måske kun sjældent som pioner) inden for sit videnskabelige felt, og hvor man stilles over for helt specielle krav, dels til almindelig menneskelig kontakt-evne, dels til at få det ønskede udbytte i form af væsentlige og korrekte oplysninger m. h. t. udtale og betydning. Her stilles betydelige krav både til interviewer og meddeler; man må desuden betænke at den sidstnævntes medvirken er en ren tjeneste han gør den opsøgende videnskabsmand, og det er i virkeligheden fantastisk så stort et frivilligt arbejde der i fortid og nutid er ydet af de dialekttalende.

Der er iøvrigt ikke altid tale om opsøgende arbejde eller personlig kontakt. Meget materiale er i tidens løb indkommet ad skriftlig vej, dels fra engangsmeddelere, dels fra faste korrespondenter der får tilsendt spørgelister. Den korresponderende form egner sig naturligvis kun til visse af de oplysninger man har brug for (f. eks. ikke en brugbar lydskriftform). Indsamlingsarbejdet kan deles i forskellige kategorier. Dels kan der være tale om tillægs-spørgsmål i forbindelse med ordbogsarbejdet der jo hviler på en stor grundstamme af tidligere indsamlet materiale. Dels kan man til brug for specielle opgaver, typisk en beskrivelse af lydssystemet og bøjningssystemet i et bestemt områdes – måske et sogns – dialekt, opsøge nogle få sikre dialekttalende og efterhånden fra dette sted få optegnet et stort ordforråd.

Også tværgående indsamlingsprojekter kan forekomme: man udarbejder en spørgeliste til belysning af et bestemt sprogligt fænomen og optegner efter denne over et større område. Endelig kan der – især i nutiden – være tale om at man indsamler bare for at indsamle. Mens tid er! Man søger altså ikke svar på bestemte

sproglige spørgsmål, men regner med at det indsamlede stof vil være af værdi til senere studier. Til dette formål – men væsentlig også kun hertil – er båndoptagelser den rette fremgangsmåde. Disse opfylder samtidig et andet ønske som kun kummerligt har kunnet opfyldes i tidligere tid, nemlig at indlemme i arkiverne større sammenhængende stykker talesprog hvilket jo er nødvendigt for visse af de undersøgelser som kræves til en sprogbeskrivelse.

De sammenhængende tekster man tidligere har haft til rådighed har ofte til trods for måske udmærkede dialektale stavemåder været af mere eller mindre litterær art, således at syntaktiske studier (opbygning af større helheder som sætninger og sætningskæder) har været vanskelige. Det skal nævnes at der i årene 1971–1976 er gjort en ekstraordinær indsats på dette område. Med deltagelse fra både Odense, Århus og Københavns universiteter er der optaget dialektprøver (à gennemgående 50 min.) i ca. $\frac{1}{4}$ af landets ca. 2000 sogne. Dette særlige projekt fik støtte fra Statens humanistiske, Forskningsråd. Om båndoptagelsens teknik – maskinelt og interviewteknisk – kan der skrives bøger. Om informanternes evne til at tale naturligt og dagligdags i en interviewsituation – for mange er det heldigvis et spørgsmål om de kan andet – skal jeg heller ikke udbrede mig. Jeg mener at kunne fastslå at vi i de danske dialektinstitutter har et meget stort antal taletimer fra alle dele af landet som er førsteklasses kilder til studiet af dansk dialektalt talesprog anno 1950–1976. Fra tiden forud haves en betydelig mængde optagelser på grammofoonplader der jo desværre har en ret kort spilletid; på disse vil imidlertid ofte høres ældre, mindre rigsmålsprægede dialektformer end på en del af de nyere optagelser.

Dialekter på bånd, plade og tryk

Apropos studiet af de større syntaktiske helheder: Der er flere gange nævnt at denne side af sagen let inden for dialektologien kan blive stedbarn (i forhold til lyd-, bøjnings- og ordstudier). Dette forhindrer ganske vist ikke at der – især i de senere år – er publiceret en del mindre studier over dialektal talesprogs syntaks, men noget velopdyrket område er det ikke. Det er et spørgsmål om syntaktiske forskelligheder er så forfærdelig specielle for de enkelte dialekter om ikke man snarere må regne mere generelt med en talesprogssyntaks som står i modsætning til en mere litterær eller „højere talesprogs“ præget grammatik. Hvorom alting er ligges der med de omtalte grammofon- og båndoptagelser et stort studiemateriale som vil kaste lys over sådanne spørgsmål. Det vil også være muligt, i betragtning af de store tekstmængder der efterhånden er tale om, at foretage undersøgelser af statistisk art, noget der ofte kan blive relevant i forbindelse med denne side af sprogbeskrivelsen. Det kan meget vel forekomme at man kan påvise *tendenser* men at det er umuligt at opstille klare *regler*.

Det må erkendes at de omtalte optagelser, så længe de kun henligger som grammofonplader og lydbånd ikke er særlig let tilgængelige som studiemateriale. Adskillige optagelser er dog allerede publiceret, især i serien Dialekttekster af Institut for Dansk Dialektologi; her trykkes teksterne med lydskrift og oversættelse. Men man har på institutterne overvejet hvordan man i hurtigere tempo kunne gøre disse tekster tilgængelige – idet notation med lydskrift hvilende på studier af den enkelte dialekts udtrykssystem naturligvis er et sisyfosarbejde der næppe vil kunne tilendebringes i de næste 100 år.

Man gør forsøg med aflæsning og no-

tation i alm. skriftsprogsform der jo kan foregå i langt hurtigere tempo. Man undgår ganske vist ikke en række problemer med stavemåde og tegnsætning m. m., men disse synes nu stort set at være overstået; man har yderligere indrettet notationen sådan at teksterne efter at være overført i et datalager ved EDB vil kunne udnyttes ved hjælp af forskellige EDB-programmer der udarbejdes til forskellige formål. Man har med baggrund i ordbogsarbejdet ikke mindst haft *ordsøgning* i tankerne og søgning af ordforbindelser er også mulig. Men der kan være grund til at fremhæve at man ved udformning af notations- og interpunktionsreglerne i høj grad har haft syntaktiske studier for øje. (Se iøvrigt redegørelsen, litt. e. nr. 41). Her kan, hvis projektet fortsætter, blive tale om en mulighed for grammatiske studier i et autentisk talesprogsmateriale af et hidtil (her i landet) ukendt omfang. Der foreligger allerede nu aflæst og indkodet ca. 7 taletimer fra forskellige dele af landet, der er foretaget småundersøgelser v. hj. af hertil konstruerede EDB-programmer. Benyttelsen af disse EDB-indkodede tekster er naturligvis ikke forbeholdt ophavsmændene.

Dialekter på institutter

Den institutionelle ramme for dialektforskningen kan beskrives således.

Ved Københavns universitet har man et Institut for dansk Dialektforskning, adr. St. Kannikestræde 13¹, fra nov. 1977 Njalsgade, med en professor og en række lektorer hvis hovedopgave det er at gøre tjeneste ved instituttet i dets egenskab af arkiv og forskningsinstitution. Dette forhindrer naturligvis ikke at også andre nordister (ved Københavns Universitet) kan drive dialektforskning. Institut for

Dansk Dialektforskning blev imidlertid først universitetsinstitut i 1960. Før den tid hed det Udvalg for Folkemaal (oprind. nedsat af Dansk Folkemindesamling 1909, etableret i egne lokaler 1922).

Ved Århus universitet har man et Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning, adr. Niels Juelsgade 84, opr. 1932, med kun én fastansat videnskabelig medarbejder. Det store arbejde der foregår der især med den planlagte og påbegyndte Jysk Ordbog er blevet muligt ved medvirken af en række videnskabelige medarbejdere under Nordisk Institut samt studentermedhjælp.

Ved de øvrige universiteter og centrer haves ikke specielle dialektinstitutter. Hvad der f. eks. i Odense foregår af dialektforskning skyldes videnskabelige medarbejdere under Nordisk Institut.

Matthias Moth

Da man i det 17. århundrede begyndte på bevidst at opdyrke det danske sprog for at det skulle hævde sig over for latinen og de andre dominerende kultursprog medførte det bl. a. en række ordbogsarbejder, faglige glossarer, grammatikker og afhandlinger om retskrivning. Da Matthias Moth, gehejmearkivar og oversekretær i kancelliet i 1697 til brug for sit store ordbogsarbejde, der var påbegyndt i 1680, udsendte en opfordring til bl. a. præsterne på landet (med løfte om advancement for gode medarbejdere) om at indsamle materiale til et dansk leksikon nævnes specielt „de nafne, som skibsfolk, bønder etc. bruge til deres reedskab“ ligesom det udtrykkelig pålægges alle medarbejdere på landet at indsamle „ubrugelige bønder-ord“ (Skau-trups Sproghist. II. 281). Dette kan siges at være en tidlig forløber for den indsamling af dialektmateriale jeg har omtalt i det foregående. (En sprogmænd i

det 20. århundrede kan så efter temperament forarges eller føle sig misundelig over de magtmidler der stod til den gamle kollegas rådighed). Resultatet kan endnu studeres på Det kongelige Bibliotek. Forståelsen for dialekternes kultur- og sproghistoriske værdi blev dog i den følgende tid ikke mere udbredt end at Rasmus Rask i sin indledning til det lille værk De fynske Bønders Sprog (skrevet 1829 først udg. i 1938 af Poul Andersen) må forsikre sin samtid om at dialekterne er naturens værk og ikke „falsk. forvrænget og uefterretteligt“ rigssprog.

Indsamlingsvirksomhed à la Moth var iøvrigt fortsat i den mellemliggende tid, bl. a. i det 18. århundredes mange topografiske skildringer hvor en del af forfatterne ikke blot behandlede den pågældende egns natur og folk, men også folkesproget. Rask blev imidlertid den der indvarslede det mere moderne syn på dialekterne som sprogformer der havde deres selvstændige system i lighed med litteratursprogene og som det derfor var påkrævet at undersøge når man som han prøvede at systematisere og klassificere al tilgængelig sprogkundskab i et stort hierarki.

Det blev ikke Rask der senere fik titlen „den danske dialektologis fader“, men K. J. Lyngby (1829–1871). Min lille historiske gennemgang må imidlertid slutte her, og jeg må henvise interesserede til at læse videre i bogen Fra Rask til Wimmer (nr. 47), især Poul Andersens, Anders Bjerrums og Kr. Møllers afsnit, samt i Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede (nr. 48).

Bordet fanger

Det kan synes forunderligt at man endnu 300 år efter Moth kan mene at der er et stort videnskabeligt arbejde at gøre inden for dansk dialektforskning, både

med indsamling og studier i marken og med bearbejdelse af det allerede indhøstede materiale. Jeg vil dog håbe at min redegørelse i nogen grad vil kunne sandsynliggøre den – man kunne sige: indre – fornuft der er i at udnytte det arbejde der er gjort og udbygge det på punkter hvor det stadig er muligt og der hvor den erkendelsesmæssige og videnskabelige udfordring stadig er til stede.

Som alle specialvidenskaber risikerer dialektologien at blive et mål i sig selv fordi „bordet fanger“, man bliver grebet af de opgaver og problemstillinger som området ligesom af sig selv frembyder. I en kort fremstilling risikerer billedet at blive yderlig forenklet, men jeg må så i det mindste i postulatets form pege på at dette speciale med mange tråde er forbundet med det omliggende univers.

Det gælder naturligvis i første række den øvrige (nordiske) modersmålsforskning (i såvel historisk som nutidigt perspektiv), det gælder specielle problemstillinger i forbindelse med sproggrænseforhold og flersprogethed, endvidere almene discipliner som fonetik og almen sprogvidenskab (i forhold til den almene sprogvidenskab har dialektologien ofte spillet en rolle både som prøveklud og bidragyder), det gælder endelig også ikke-sproglige forskningsgrene som folkelivsforskning, folkemindevidenskab, kulturgeografi o. lign. Jeg må derfor hævde at en diskussion af en sådan specialvidenskabs berettigelse kun får mening når man tager hele det spektrum af humanistisk forskning i betragtning som den selv er et udsnit af.

Bent Jul Nielsen (f. 1933),
lektor ved Institut for
Dansk Dialektforskning.

Litteraturliste

Der er i litteraturlisten på næste side ikke medtaget litteratur fra før 1940, og der har ikke været plads til systematisk at omtale de værker og forskere der i det 19. og 20. århundrede har leveret det grundlag der arbejdes på i dag. De af dem som er nulevende, bedes undskylde.

Regionalsprog

1. Inger Ejskjær: Regionalsprog og lokalt vestjysk regional dansk (Dialektstudier. I. (1964): 7-50).
2. Chr. Lisse: Nogle lydige restitutioner i ømålene (samme sted: 171-208).
3. Ella Jensen: Om Sproget i Århus 1900-1910 (Dialektstudier. II. (1967): 197-270).
4. Kjeld Kristensen: Variationen i vestjysk stationsby-mål. Rapport om en kvantitativ sociolingvistisk dialektundersøgelse i Vinderup, Ringkøbing amt. Specialeafhandling 1974. Utrykt. Et resumé er givet af forf. i M & M 1975, hft. 4. Afhandlingen ventes optrykt i Dialektstudier IV.
5. Inge Lise Pedersen: Høve-høve-huske. Forsøg på en kvantitativ beskrivelse af yngre vestfynsk (Danske Folkemaal 20. (1975): 103-117).
6. Hanne Louise Geist og Mogens Baumann Larsen: Lokalsprog og regionalsprog på Bornholm (Dialektstudier III. (1974): 137-168).

Større værker om enkelttemner

7. Kristen Møller: Diminutiver i moderne Dansk. (Disp. 1943).
8. Anders Bjerrum: Fjoldemålets Lydsystem (Disp. 1944).
9. Elle Jensen: Houlbjergmålet. (1944).
10. Anna Pedersen (og Poul Andersen): Optegnelser fra Stevns og Bjeverskov herreder. (1944).
11. Kristen Møller: Nordiske Artikelp problemer (1945).
12. Marie Bjerrum: Felstedmålets tonale Accenter. (1948).
13. A. C. Skyum: Morsingmålets Ordforråd. (1948-1954).
14. Karen Marie Olsen: Synchronisk Beskrivelse af Aabenraa Bymaal (Danske Folkemaal 16 (1949): 1-67).
15. Hans Jørgensen: Alsisk Formlære. (1950).
16. Kristen Møller: Ordforraadsstudier. (1950).
17. Inger Ejskjær: Brøndum-målet. (1954).
18. L. Gotfredsen: Langelandsk grammatik. (1955).
19. Ella Jensen: Houlbjergmålets Bøjningslære. (1956).
20. P. Andersen: Et Hadsherredsmåls Formlære (Danske Folkemaal 17 (1957) 53-116).
21. Poul Andersen: Fonemsystemet i Østfynsk. (Disp. 1958).
22. Poul Lindegård Hjorth: Nordsamisk bøjningslære. (1958).
23. Børge Andersen: Rønne-målet. (1959).
24. Ella Jensen: Nordsamisk. (1959).
25. Kristen Møller: Leksikologi og leksikografi. (1959).

26. Gunhild Nielsen: Musikalsk accent i rømmøålet. (1959).
27. K. Ringgaard: Vestjysk stød. (Disp. 1960).
28. Bent Jul Nielsen: Et Bjerreherredsmål. (1968).
29. Inger Ejskjær: Fonemsystemet i Østjællandsk. (Disp. 1970).

Ordbøger

30. C. Molbech: Dansk Dialect-Lexicon. (1841).
31. J. C. S. Espersen: Bornholmsk Ordbog. (Udg. 1908, i ms. 1859, genoptr. 1975).
32. H. F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål. I-IV. (1886-1914).
33. J. Kr. Larsen: Ordbog over Vendelbo-maalet. (1914).
34. J. Jørgensen: Lollandsk Ordbog. (1943).
35. Marius Rasmussen: Bidrag til en Ordbog over Vends Herreds Folkemaal. [Fynsk]. (1948).
36. M. B. Ottesen: Hostrup-Dansk. [Sønderjysk] Ordbog udg. af Ella Jensen og Magda Nyberg. I-V. (1963-1969).
37. Arne Espgaard: Vendsysselsk Ordbog. I-IV. (1972-1974).
38. L. Gotfredsen: Langelandsk Ordbog. I-III. (1972-1973).
39. Marie og Anders Bjerrum: Ordbog over Fjoldemålet. [Sydslesvigsk]. I-II. (1974).
40. Inger Bévort: Indsamlingen af materiale til Ømålsordbogen (Dialektstudier. I. (1964-65): 239-250).
41. Karen Margrethe Pedersen: Dialekttekster i rigsmålsnotation med becifring. Et EDB-projekt (Danske Folkemaal 20. (1974): 29-46).
42. Bent Jul Nielsen og Karen Margrethe Pedersen: Rapport om EDB-analyse af indkodede dialekttekster (samme sted: 118-134).

Oversigtsværker

43. Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekter og Dialektforskning. (1927).
44. P. Skautrup: Danske dialekter (P. Skautrup: Det danske sprogs historie. IV. (1968): 97-139).
45. Niels Åge Nielsen: De jyske Dialekter. (1959).
46. Bidrag af forskellige dialektforskere i Gyldendals Egnsbeskrivelse.

Dialektforskningens historie

47. Fra Rask til Wimmer. Otto Foredrag om Modersmaalsforskere i det 19. Aarhundrede. (1937).
48. Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede, red. af Jørgen Larsen, Chr. Lisse og Karl Martin Nielsen. (1965).

ARENA, FORFATTERNES FORLAG

udsendte i 1976 bl. a.:

HENRIK BJELKE: YOYO – laboratorium i tolv stumper. Kr. 65,00

„Vi har ikke herhjemme hans mage i dag.“ (Politiken)

GYNTHYR HANSEN: STEMME FRA PROVINSEN. Kr. 57,50.

„En opsigtsvækkende debatbog. Fordi den er god, bør den læses af mange.“ (Information)

LEIF HJERNØE: HVERDAG. Kr. 68,00

„... en på en gang indforstået og skånselsløs udlevering af en bestemt psykologisk-politisk mennesketype.“ (Berl. Tid.)

JØRGEN GUSTAVA BRANDT: JATHARAM/MIT HJERTE I KØBENHAVN/REGNANSIGT. Kr. 159,60

En digttrilogi. „Et storværk i poetisk mystik af lysende særpræg.“ (Politiken)

PETER SEEBERG: ARGUMENTER FOR BENÅDNING. Kr. 59,00

„Giv ham nobelprisen!“ (Aktuelt), „... dansk novellekunsts kulmination i halvfjerdsenerne.“ (Politiken)

JENS SMÆRUP SØRENSEN: 13 STYKKER AF EN DRØM. Kr. 68,00

„... ikke let at komme udenom for den, der stadig gider tænke.“ (Aarhus Stiftstidende)

JESS ØRNSBO: DULLERDAGE. Kr. 68,00

„Som punktanalyse af en moderne psykisk og social splittelse er den i flere betydninger fantastisk.“ (Information)

DISSE BØGER ER UDSENDT I ARENAS ABONNEMENTSERIE TIL HALV BOGLADEPRIS.

SOM ARENA-ABONNENT FÅR DE – IND AD DØREN – TIDENS BØGER TIL DET HALVE AF TIDENS PRIS.

ARENA, FORFATTERNES FORLAG

Hald Hovedgaard, 8800 Viborg.

Retskrivning

Retskrivningsproblemer er godt stof. Med jævne mellemrum dukker de op i presse, radio og tv. Det kan være en der bekymrer sig over at nu kan ungdommen da overhovedet ikke stave mere. Eller det kan være en der mener at det er ikke så sært at folk har vanskeligt ved at stave, så umulig som vor retskrivning er med stumme bogstaver og andre lumskede baghold. Og et par gange om året kommer der en kronik med forslag til en radikal retskrivningsreform som enten vil afskaffe alle stavningens fælder og urimeligheder, eller vil bringe os nærmere til vore nordiske brødrefolk.

Holdningen til vores retskrivning er indædt og forbitret i den slags debat. Det hænger vel sammen med at de allerfleste voksne stadig husker hvor svært det var at lære at stave rigtigt, hvis de da overhovedet lærte det. Stavning forbinder man med slid, slæb og kedsommelighed, og mange ser øjensynlig ikke andet formål med retskrivningen end at den tjener lærerstandens sadistiske trang til at skille fårene fra bukkene på et ligegyldigt grundlag.

Hvis folk ikke kan se noget fornuftigt i at skulle lære at stave rigtigt, så er det ikke så mærkeligt. For nok bruger man megen tid til at lære skolebørn vor svære retskrivning, men normalt gør lærerne intet som helst ud af at fortælle hvad meningen er med det hele. Jeg har set bunker af lærebøger i stavning, men jeg kan ikke huske at jeg har set en eneste der forklarer hvad retskrivning er og hvad formål den tjener.

Billedskriften

Skrift er en metode til konservering af sproglig information således at den bliver uafhængig af informations-producentens tilstedeværelse; på den måde kan en meddelelse transporteres både i tid og i rum.

De ældste skriftsystemer man kender er af den type som de oldægyptiske hieroglyffer repræsenterer. Deres grundprincip er *ideogrammet*, dvs. 'begrebsteget': man tegnede simpelt hen det som ordet betød. (Se fig. 1).

Vi er faktisk omgivet af ideogrammer i vor hverdag; vi ser dem på toiletddøre, færdselstavler, skilte, brugsanvisninger osv. (fig. 2). Fordelen ved ideogrammerne, både de gamle og de nye, er indlysende: man kan umiddelbart forstå tegnet selv om man ikke har set det før, og det er internationalt, uafhængigt af nationalsprog; det er lige meget om man læser ideogrammet en overstreget cigaret som *No smoking, Rauchen verboten, Défense de fumer, Rygning forbudt* eller *Tobaksrygning frabedes*.

Ulemperne ved ideogrammet er imidlertid også åbenbare: skal man kunne skrive i et nogenlunde rimeligt tempo, må billedtegnene forenkles, stiliseres, kraftigt, og det betyder at man alligevel ikke altid kan gennemskue tegnet. Se fx hieroglyffen for 'guld' eller ideogrammet for 'motorvej'; de må læres, og der bliver i en udviklet skrift tusindvis af tegn der skal læres. Og en anden alvorlig ulempe: det er let nok at lave ideogrammer for 'svane', 'nøgle', 'snoet vej', 'ra-

	Ryg.		Bjerg, Ørken (smt), fremmed Land (khst).		binde.
	Hud, Dyr.		Sten (änr, one).		Vægtskaal.
	Fugl, flyvende Væsen.		Guld (nub).		Skafot.
	Fisk.		Sø, Bassin (she).		fremmed.
	Slange, Orm.		Fod, skride fremad.		Fjende.
	Slange, Gud- inde.		Dag.		Fjende.
	Træstykke, Træ.		Ild.		Fjende (over- vunden).
	Træ.		Uvejr, Regn.		Ondt Væsen, skrækkelig.
	Blomst.		tale, spise, drikke, tænke.		
	Korn, Sæd.		græde.		
	Land (to).				

Fig. 1. Hieroglyffer (gengivet efter Salmonsens konversationsleksikon).

Måltider om bord.

Sygdom.

Afsendelse af post.

Elektricitet.

Vækning.

Reklamationer.

Fig. 2. Moderne ideogrammer fra en DFDS-brochure.

steplads'; men hvordan skal man skrive noget der ikke kan tegnes, fx *at*, *men*, *formentlig*, *intensitet*, *skepsis*? Og hvad med navne?

Rebusmetoden

For at klare dette problem greb allerede de gamle ægyptere til rebusmetoden, dvs. de vedtog at et tegn sommetider skulle læses, ikke som ideogram, men som lydtegn. Det ville svare til at tegnet for 'bord' sommetider skulle læses som betydningen 'bord', altså et møbel bestående af en plade med ben under; men i andre sammenhænge kunne man læse tegnet *bord* som lydforbindelsen *b-o-r*, fx i sætningen *han bor i Køge*. Og når først ideogrammer og lydtegn er blandede, så bliver det svært. Moderne japansk gør det på den måde, se fig. 3. De smukke komplicerede tegn er, oprindeligt kinesiske, ideogrammer, de mere enkle er lydtegn der hver står for en stavelse.

Den babyloniske kileskrift var oprindeligt et ideogramskrift som den ægyptiske eller den kinesiske skrift var det, men den udviklede sig efterhånden til en nogenlunde gennemført stavelsesskrift med princippet ét tegn for hver stavelse.

Fordelen ved stavelsesskriften er at der ikke er brug for nær så mange tegn. Skulle man gengive den danske Retskrivningsordbogs ca. 40.000 ord med ideogrammer, så skulle der bruges ca. 40.000 af dem; men det samme ordstof ville kunne gengives med nogle få hundrede stavelsestegn, og kunne man blot dem, kunne man altså uden videre skrive alle sprogets ord, også navne.

Ulemperne ved stavelsesskriften er at nogle få hundrede immervæk slet ikke er så lidt. Desuden er den uhjælpeligt bundet til et enkelt sprog og har ikke ideogrammets internationale gangbarhed.

Den fønikiske fidus

Det var fønikerne, i det østlige middelhav, der o. 1300 f. Kr. opfandt en moderne alfabetskrift. De havde oprindeligt haft en ideogramskrift med de fordele og navnlig ulemper der var ved den. Men så fandt de på at udvælge sig et an-

私は旧作の悲劇「森の礼拝堂」を、もう一度読み返してみた。これこそ、本当のパロディだといふことがわかった。その作品全体が、私のひたいの中で陽気にはしゃぎだした。私はその作品から、英雄もののボードビル「ニコライ塔の恋」、または、平土間の御意見は」の着想を掴んで、韻を踏んだ詩の台詞でおよそ八日間で書きあげた。（一八二八年十一月の作品、王立劇場で）

これは、独創性もなくはない、陽気な滑稽劇だった。

私はこれを王立劇場に持ち込んだ。しかし私がこの女主人公に「アクセルとバルボール」の会話（エレン・レーゲルの作品、第一幕目、アクセル）を、茶化して使わせたので、ラーベックは怒って採用しようとしなかった。かねてから私に深い関心をもっているオルセンは、しかしこの作品にひどく興味を持ち、「なかなかすぐれた韻文詩だと言って、著めてくれた。コリンも、採用に値する作品だと評価して、結局上演されることに決まった。私は、実に嬉しかった。かつて数年前に、この私が貧しい身なりで佇み、やがては外にはうり出されたその舞台の上で、私の作品が上演さ

Fig. 3. Japansk skrift. Fra oversættelsen af H. C. Andersens levnedbog.

tal billedtegn og lade dem stå for den første lyd i tegnets udtale. Man havde fx et ideogram der betød *gamel*, 'kamel', og det lignede et syvtal, altså kamelens hals og hoved; dette tegn kom nu til at stå for g. Tegnet for 'dør', *daleth*, var en trekant, øjensynlig en teltør; det kom til at stå for lyden *d*. En bølge-linje var tegnet for 'vand', *mem*, og kom til at stå for lyden *m* osv.

Dette er en bogstavskrift i moderne forstand. Ideogramskriften gengiver direkte betydningen, men bogstavskriften gengiver ordenes udtale, og når man har den, kan man komme til betydningen ligesom man lytter til talt sprog.

Fønikerne skrev kun konsonanterne, vokalerne måtte man gætte sig til. Det ville svare til at man skrev *hodbngdrn* for *hovedbanegården*. Men da grækerne o. 800 lærte dem kunsten af, tilføjede de vokalbogstaverne, og så har vi egentlig vort moderne alfabet. Vi kan fx genkende fønikernes *gamel*, *daleth* og *mem* i vore bogstavformer *g*, *D* og *m*. De græske bogstaver, de romerske, de gotiske („krøllede“) og runerne er allesammen bogstaver med nogenlunde fælles oprindelse (fig. 4 og 6).

Bogstavskriftens fordele er meget store. De fleste sprog klarer sig med o. 30 tegn til at gengive et uendeligt antal ord, og man kan altså skrive alt hvad man kan udtale, også navne, abstrakte begreber og ord som *at*, *men*, *jo*. Har man bare lært brugen af de ca. 30 bogstavtegn, kan man i princippet både læse og skrive hvad det skal være. Bogstavskriften er den vigtigste forudsætning for læse- og skrivekunstens demokratisering.

Retstavning

Bogstavskriften er en genial løsning på informationskonserveringens problem. Men der er også et par ulemper ved den.

Bogstavskriften har ikke ideogramskriftens umiddelbare internationale anskuelighed. Det er noget der skal læres og trænes, og man kan ikke læse bogstavskriften uden at kende det sprog den gengiver. Her står bogstavskriften dog næppe så meget tilbage for ideogramskriften, for mere sammensatte meddelelser har aldrig kunnet gengives i en gennemført billedtegnskrift. Men så er det ved en bogstavskrift at den – i modsætning til billedtegnene – gengiver udtalevariationer som faktisk er ligegyldige for meddelelsen.

Jeg tænker på sådan noget som *kiks/keks*, *rødbede/robede*, *parentes/parantes*, *hurtig/hortig* osv., forskelle i udtale der hænger sammen med den talendes geografiske, aldersmæssige og sociale placering.

At få for mange af den slags varianter med i skriften er upraktisk af flere grunde.

For det første giver det en masse overflødig og dermed forstyrrende information. I de allerfleste tilfælde er det helt ligegyldigt for en skriftlig meddelelse hvordan afsenderen udtaler ordene. Hovedsagen er indholdet, og hvis læseren gennem stavningen får besked om at skriveren siger *diamentral*, *forstyrret*, *tsæl*, og *jeg*, og ikke som læseren *diamentral*, *forstyrret*, *tal* og *a*, så bliver læsningen mindre koncentreret, opmærksomheden skal deles mellem indhold og udtryk.

For det andet har psykologerne opdaget at den rutinerede læser ikke opløser hvert ord til bogstaver og derefter finder ud af hvordan de skal udtales og hvad denne udtale betyder. Man læser snarere i ordbilleder, dvs. man opfatter ordene som helheder, læser dem i virkeligheden som en art ideogrammer! Men forudsætningen for at den øvede læser kan nå til

Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρῴδου βασιλέως
 τῆς Ἰουδαίας ἱερεὺς εἰς ὄνοματι Ζαχαρίας ἐξ
 ἡμερίας Ἀβιά, καὶ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων
 Ἀαρῶν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ. ἦσαν δὲ
 δίκαιοι ἀμφότεροι ἑναντίον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι
 ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασιν τοῦ κυρίου
 ἀμεμπτοι. καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι ἦν
 ὁ Ἐλισάβετ στείρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες
 ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν. Ἐγένετο δὲ ἐν
 τῷ ἱερατεῦσιν αὐτῶν ἐν τῇ τάξει τῆς ἡμερίας
 αὐτοῦ ἑναντι τοῦ Θεοῦ, ἡ κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερα-
 τείας ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν
 τοῦ κυρίου, καὶ πᾶν τὸ πλῆθος ἦν τοῦ λαοῦ
 προσευχόμενον ἔξω τῇ θύρᾳ τοῦ θυμιάματος. ὡρῶν
 δὲ αὐτῷ ἄγγελος κυρίου ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ

Fig. 4. Græsk skrift. Juleevangeliet.

at genkende ordene som helheder, er at de altid ser ens ud. Når man nogle tusinde gange har set ordet *begynde*, så genkender man det efterhånden som helhed, på omridset, uden at skulle analysere det i bogstaver først, sådan som nybegynderen må. Men denne lynhurtige genkendelse opnår man meget vanskeligt hvis ordet skrives *begønne*, snart *begynde*, *begønde*, *begøne* osv.

Formålet med en retskrivning, en ortografi, er at hæmme det frie initiativ på stavningens område, således at man udelukker uvæsentlig og forstyrrende information om skriveren og letter læserens indlæring af ordbilleder.

Retskrivningen – eller med et bedre ord: retstavningen – er altså et sæt regler om hvordan sprogets ord skal gengives i skrift, uanset hvordan de udtales. Retstavningen er en standardisering af det skriftlige udtryk.

I Danmark er retstavningen officielt autoriseret: Undervisningsministeriet udgiver ved Dansk Sprognævn en liste, Retskrivningsordbogen, over de staveformer der skal gælde for dansk, som skal indlæres i skolerne, og som forskellige offentlige institutioner er forpligtet til at følge.

Hvorfor Ikke bare skrive som vi taler?

Retstavningens idé er at give et samfund et lidt større sprogligt fællesskab end det ville have hvis alle skrev som de talte.

Nu må man gøre sig klart at det skam er meget svært at skrive som man taler. Skal man virkelig tage det alvorligt ville alfabetet slet ikke slå til. Se fx på lydskriftprøven fig. 5; sådan taler man! Skulle man i praksis skrive som man taler, måtte det blive i en forgrovet og forenklet form som vore 30 bogstaver

kan klare, men så ville det blive nødvendigt med et sæt regler om hvordan forenklingen finder sted. En antiretstavningsordbog?

Men selv i et lille område som Danmark er der så store forskelle af dialektal, aldersmæssig og social art, at hvis alle skrev som de talte, ville vi få et meget forvirrende skriftbillede. Det kan være svært nok for en københavnervesttjyde siger, men hidtil har de da kunnet skrive sammen!

Det ville blive sværere at læse når ordene ser forskellige ud hele tiden, men sandelig mere besværligt at skrive når man ustandselig skal fundere over hvordan man bør gengive sin udtale: skal det være *kommune*, *kumune* eller *komune*? Gad vidst hvad jeg egentlig selv siger?

Man kan sige at retstavningen vil sikre os nogle af ideogramskriftens fordele (ordbillederne), samtidig med at så at sige alle bogstavskriftens fordele besvares.

Der er således indlysende fordele ved at have en retstavning, og det er vist også meget sjældent at nogen mener den burde afskaffes til fordel for helt frit slag. Det man diskuterer er som regel hvordan vi får den bedst mulige retstavning, og det er et fornuftigt emne.

Hvad er der i vejen med dansk retstavning?

Den danske retstavning er svær. Den engelske er ganske givet værre endnu, men ellers bliver det nok vanskeligt at finde nogen europæisk retstavning der er lige så genstridig som den danske.

Tysk og svensk retstavning vil jeg betegne som gode og nemme. Hermed mener jeg at kender man et ords udtale, kan man som regel regne ud hvordan det staves, og omvendt: ser man et ord skrevet, behøver man i reglen ikke være

i tvivl om udtalen – retstavningen er næsten en lydskrift. Både tyskere og svenskere har deres problemer, men det er småting i sammenligning med vores.

Fransk har en halvsvær retstavning, for her er der kun regelmæssighed den ene vej: når man kender et ords stave-måde kan man næsten altid slutte sig til den korrekte udtale, men absolut ikke omvendt. Tager man fx udtalen af det franske ord for 'tid', *temps*, så kan samme udtale gengives ved skrivemåderne *temps*, *temp*, *ten*, *tent*, *tents*, *tan*, *tant*, *tants*, o. fl. – og kun én er altså den rigtige! Men man kan regne ud med sikkerhed hvordan *temps*, *temp*, *ten* osv. udtales.

I dansk og engelsk er den gal begge veje i mange tilfælde. Tænk på den danske udtale *vær*. Den kan gengives *vær*, *hver*, *vejr*, og *værd* (foruden *hverd*, *hværd*, *hver*, *hvejr*, *ver*, *verd*, som bare ikke bruges!). Det er et besvær når man skriver. Men der er også besvær når man går fra skrift til udtale; reglen om stumt *h* og *d* i visse egne af landet er nogenlunde overskuelig; med det er helt tilfældigt at *vær* ikke rimer på *bær*, og at *vejr* absolut ikke rimer på *lejr* og *sejr*.

Det er faktisk svært.

En god retstavning

Hvilke krav må man da stille til en god retstavning? Man må først og fremmest forlange at den er indrettet sådan at alle eller de fleste af de skrivende kan og vil følge den.

Dette forudsætter igen at der ikke er for stor afstand mellem retstavningen og talesproget. Det er netop for stor afstand der er årsag til de traditionelle stavevanskeligheder. Lad os se på et par af dem.

Dansk – og norsk – retstavning har af historiske grunde en stor mængde stumme *d*'er, altså *d*'er som skrives, men ikke ud-

tales: *landet, rundt, silden, koldt, lods, lidt, kreds* osv. Dem har mange besvær med, især i begyndelsen, og det er tit foreslået at afskaffe disse stumme bogstaver, så vi skriver *lannet, runt, sillen, kolt, los, lit, kres* osv. En menneskevenlig og fornøftig reform. Men hvordan skal man så stave til *land, rund, sild, kold*? Skal det være *lan, run, sil, kol* eller *lann, runn, sill, koll*? Uanset hvilken løsning man vælger, bliver resultatet en gennemgribende ændring af skriftbilledet (og man vil vel ikke nøjes med denne bagatel alene?).

En anden ting der har været drøftet tit, er kortformer af udsagnsordene *be, bli, gi, la* og *ta* i stedet for *bede, blive, give, lade* og *tage*. Nu må man først sige til det at den slags ikke volder stavemæssige vanskeligheder af betydning, selv om der er ret stor uoverensstemmelse mellem skrift og tale: det drejer sig om meget hyppige ord (det er derfor de er blevet slidt ned), og når det drejer sig om det meget hyppige kan alle lære selv de mest forrykte stavemåder; tænk fx på det dødssyge *f* i *af*.

Men altså, hvis vi indfører *be, bli, gi* osv. ville vi da i hvert fald have udryddet en vanskelighed der ikke er der. Men hvordan med at stave fx *båndoptager, overlade* og *tilbedelse*? Enten kan vi tage *bånoptar, overla* og *tilbeelse* og få nogle nye stavemåder der ikke svarer til udtalen, eller vi kan beholde de gamle stavemåder og dermed udviske sammenhængen mellem ordformerne: det fremgår så ikke mere særlig klart at en *optager* har noget med *ta* at gøre, at der er en forbindelse mellem *be* og *tilbedelse*. Endelig er der faktisk danskere der har udtaler som svarer til *bede, blive* osv. Nu bliver det altså deres tur til at lave stavefejl.

Vi har en retstavningsregel som i forkortet form siger at efter kort vokal skriver man dobbeltkonsonant, men efter lang enkeltkonsonant. Det er den regel der giver forskellen mellem *damme* og *dame, masse* og *mase, spille* og *spile, russer* og *ruser* osv. Det er en god og håndterlig regel, og den har vist aldrig været i kikkerten når man har diskuteret ny retskrivning.

'de hα vaɪð i bə'gøn'nsn a 'ā'āð/ 'adn'd'ɔ'ɪræ's/ ælɔ 'ni'æ'ɪræ's/ minə
fɔ'æl'd'α 'bɔ'ð/ i 'hiloɪ'rðð/ 'vā' mŋ 'fα' vα 'prαsd// han hād 'rād
'maðð α be'sdel' 'l'dæɪ'ɪ/ ɔ æ de hoɪdə te hans 'dæwlii 'vā'nɔ/ nā hun
hað fā'dð nə 'me'sdɔ 'α'ɔ'ɔ'ɪ'də te 'si'ð/ ɔm 'æfðɔm'ɪdd'ān klɔŋŋ fi' 'fæm'/
'sɔ' 'gā' en sba'seɪ' 'ɪtu' 'næsdŋ v'dan 'vā'ɪ'αð 'sə 'vα// ɔ v 'de/ 'ɪto' han
'ga.ŋ sinŋ 'ɪto' 'æl'sdā 'drāŋŋ 'mæ// v 'dæn' 'lα'ɪli'hed' 'vā' [a 'fɔɪsdə 'gαŋ]/ sð'/
'hā' sə 'αnɔsn/ 'da 'hā'ð han 'i'mið'ɔ'ɪtið' 'kān/ 'mα'ɪ 'mæ/ ɔ æ ja 'husgo
'gɔd 'de// vi gig dŋ sæ'vā'd'nli' 'ɪtu' 'nəd' 'i'gæm'm 'by'yn/ a dŋ 'lαŋŋ 'slɔds-
'gāðð/ ɔ ɔm/ αf/ æ 'slɔnð 'i'gæm'm 'slɔðð ɔ da vi 'kɔm' tæ 'æs
'bro'on/ 'da 'kɔm' da- a-n 'hɔ'ɪ/i/ 'bɔðð 'man'/ æ 'sdansð min 'fα' ɔ 'tā'ldə

Fig. 5. Lydskrift. Oplæsning ved kvinde født 1953 (gengivet efter Brink og Lund: Dansk Rigmål (1975)).

Det skal nok hænge sammen med at der aldrig er nogen på under 20 der beskæftiger sig progressivt med retstavningsspørgsmål. Sagen er den at hele den yngre generation af rigsmålstalende har en vokalforlængelse der gør at de ikke har nogen udtaleforskel mellem *masse* og *mase*, *russer* og *ruser*, *hylde* og *hyle*, *gruppe* og *grube*. Disse unge og yngre medborgere har faktisk besvær med den gode gamle, nemme dobbeltkonsonantregel når de skal skrive. Så hvorfor ikke afskaffe reglen for at hjælpe de unge, som har nok vanskeligheder i forvejen? En mase gruber af unge vile bli got tefræse.

Ekspertene kan i øvrigt fortælle os at lydudviklingen har medført at de fleste unge kun har én udtale svarende til stavemåderne *bagers*, *bageres*, *bægers*, *bægres*, *bærers*, *bæres*, nemlig *baos*. Og dette drejer sig ikke om tilfældige udviklinger af enkeltord, men systematiske udviklinger i hele ordstoffet. Hvis vi skal have en retstavningsreform, må ændringer af den slags også overvejes. Reformen skal jo ikke bare være til glæde for de gamle ...

Træghed og forsigtighed

Det er jo muligt at der er reformtilhængere som er villige til at tage konsekvenserne af overvejelser som disse – eller opstille principper for ikke at gøre det. Men de fleste der tænker sagen til bunds bliver nok lidt blege om næbbet ved tanken om en reform der ikke bare er lapperier, men en konsekvent og systematisk omlægning af retstavningen.

Dette hænger sammen med at det er utilstrækkeligt at stille det krav til en god retstavning at den er i rimelig overensstemmelse med talesproget.

Vi har både et tale- og et skriftsprog, og en god retstavning skal tage hensyn til både tale- og skriftsprog. Skriftsproget er en selvstændig sprogform inden for dansk, fuldt ligeberettiget med talesproget. Det er ikke afledt af talesproget, og det er ikke en bleg afspejling af det.

Og naturligvis kan en retstavning ikke ensidigt tage hensyn til talesproget, den må også indrette sig efter skriftsproget i en praktisk balance. Det er derfor man let reagerer instinktivt mod visse reformforslag som ser bort fra skriftsproget. Det er ikke bare et victoriansk gys, det kan udmærket godt være udslag af en saglig skepsis.

Skriftsproget er meget mere end talesproget noget fælles for folket. Mange af talesprogets generationsforskelle, egnsforskelle og sociale forskelle er ophævet i skriftsproget. Vi kan have hver vores ideer om hvordan *masse* eller *bæres* skal udtales, men med lidt held kan vi blive enige om hvordan det skrives. Derfor er stabiliteten i en retskrivning en værdi i sig selv. Den er med til at udrydde en del af de uvæsentlige kommunikationsvanskeligheder i samfundet; der bliver nok af de mere væsentlige tilbage endda.

Foretager man hurtige og hyppige ændringer i en retstavning, ophæver man det sproglige fællesskab skriftsproget tilbyder, og man gør de læsesvage til alfabetar – mener reformskeptikerne. Det bærende princip må være forsigtighed og træghed.

I virkeligheden anerkender både reformtilhængere og reformskeptikere stabiliteten som retstavningens idé og mål. Ønsket om en reform opstår jo når man har konstateret en ustabilitet (for mange stavfejl), og reformen går ud på at sikre en ny stabilitet. Uenighed mellem reformtilhængere og -skeptikere drejer sig således kun om midlerne.

Hvis er skriftsproget?

Når jeg i det foregående talte om retstavningen som en demokratisk og menneskevenlig indretning, og om skriftsproget som et folkeligt fællesskab, så var det desværre lidt mere i ideen end i praksis. Skriftsproget er nok nogens mere end det er andres.

Høj uddannelse forudsætter megen læsning og anden omgang med skriftsproget. Høj uddannelse giver fortrinsret til godt betalt og interessant arbejde. Børn af de højtuddannede får lettere en høj uddannelse end andre.

De mest aktive læsere og skrivere finder vi derfor i de højere samfunds- og uddannelseslag. I deres talesprog påvirkes de af det skriftsprog de er så fortrolige med, og deres eget tale- og skriftsprog påvirker skriftsproget, idet de jo selv skriver en hel del af det som læses af andre.

Det vil sige at disse samfunds- og uddannelseslag har et tale- og et skriftsprog som ligger forholdsvis tæt op ad skriftsproget. De har let ved at lære at læse og skrive, og det betyder at de har et fortrin fremfor andre når de skal i gang med en uddannelse, der jo kræver fortrolighed med skriftsprog.

Her har vi forklaringen på at stavefejl forfølges med så stor fortørnelse og forargelse. I virkeligheden skyldes stavefejl altid en fornuftig – men fejlagtig – antagelse af at der er mere system i tingene end der er: når man nu ikke hører noget *h* i *hvad* og *d* i *vand*, så skal der sikkert heller ikke skrives noget. Men samtidig med at stavefejlen viser at den skrivende har sans for system og orden, så viser den at hun ikke tilhører, eller ikke fortjener at tilhøre de dannede klasser. Stavefejlen er ikke en ganske almindelig fejlfunktion. Den er socialt kompromitterende.

Megen retstavningsdiskussion afspejler en social konflikt. Ved passende reformer skal retstavningen fjernes fra skriftsproget og nærmes talesproget, og det vil sige det moderne, nutidige talesprog. Man håber at kunne fravriste de øvre klasser deres sproglige privilegier, når meget af det der før var fejl nu bliver rigtigt.

Der er provokation i retstavningsreformer. Heraf nogles trofaste begejstring og andres befippede forskrækkelse.

Men der er vist ikke så mange sociale konflikter man løser ved retstavningsreformer.

Erik Hansen (f. 1931),
professor i dansk sprog
ved Københavns universitet.

11P:þ1:W#Rt:B#T7tE:*1E:t:*tRt
 Lþ1Tþ:Ytþ:Y#H1t:H1TnY:nBnT
 7tE:tþ:þ1:1:W11Rt:tþ:1:1tRt:
 Yt:B#T7tE:t1:Wt:Rt7tE:t:*tRtLþ
 1Tþ1:þ1:tþWt1:*1E:Ytþ:Y#H1tE:
 tR:11P1E:Y#Kt:H1E:tTtR:*tYBn
 P7:H1Tt:tþ:*1E:tR:Y#H1tE:t:WtR
 t:þ1T:nY:*1E:nT:tE:nT:*1E:t:þ1
 *t1:WtRt:þtE:tR:11P1t:*tWtR:*
 1E:Ytþ:H1TnY:Y#H1tE:þ1:n1Ht:*
 1E:þ1*t1t7Rt:Ytþ:tþ:11tE:t1
 t:nY:Hn1:tR:t1:*1E:11P1t:*tWtR:
 þtR:*tYBnP7:tTtR:Y#Kt:H1Tt:
 tRt:þtR:1tþRt:þt:Ytþ:tR:*1E:n

Fig. 6. En side af det danske lovhåndskrift Codex Runicus (o. 1250).